УДК 376.64

Наточій А.М., Миколаївський державний університет ім. В.О. Сухомлинського

Наточій Анатолій Миколайович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського.

Педагогічна реабілітація вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування

У статті розглядаються питання педагогічної реабілітації вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, як дієвої системи заходів на шляху соціалізації особистості.

There are discussed in the article the questions of pedagogical rehabilitation of pupils from boarding-schools of general education, orphan and children, delivered from parental care as the valid system of measures on the way to the socialization of the personality.

Серед фундаментальних показників правової, демократичної і соціальної держави є захист інтересів і прав дітей та молоді, сприяння розвитку підростаючого покоління, задоволення його потреб і виконання обов'язків, передбачених рядом Міжнародних декларацій та Конвенцій (Декларація про права дитини (1959), Конвенція про права дитини (1989), Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (1990 р.) тощо) [1].

Захистити і зберегти фізичне, психічне й соціальне здоров'я підростаючого покоління – це завдання не тільки соціально-педагогічне, а й державне.

Серед загальної кількості населення в Україні 12 млн. дітей і молоді віком до 18 років. І серед них: діти-сироти і діти, які залишилися без піклування батьків, з неповних сімей – майже 500 тисяч, діти з проблемами фізичного та психічного розвитку – понад 200 тисяч, діти з малозабезпечених сімей – 4 млн. чоловік. В Україні неухильно зростає кількість "дітей вулиці", які знаходяться в екстремальних умовах, дітей-інвалідів, хворих дітей і дітей з девіантною поведінкою.

Необхідним постало питання пошуку шляхів розв'язання проблеми екології дитинства в Україні.

Специфічною формою суспільного виховання дітей та підлітків в Україні є школи-інтернати різних типів. Вихованці шкіл-інтернатів – особливий контингент дітей шкільного віку, у яких в силу різних обставин відсутні нормальні умови життя і такі, які потребують корекції фізичного та психічного розвитку. У таких дітей нерідко деформовані духовні, пізнавальні, естетичні потреби та інтереси, відсутні належні моральні установки і ціннісні орієнтири, вони не мають навичок навчальної, побутової, суспільно корисної праці.

Особливим фактором виступає статус "сирітства" вихованців школи-інтернату. Серед них є такі, у яких батьків немає, є такі, які стали сиротами, коли ще є батьки. Цей тип сирітства

називають "соціальним сирітством". За думкою Б.С. Кобзаря, "воно виникає тоді, коли втрачаються загальнолюдські і духовні цінності, в результаті чого збільшується кількість дітей, які залишаються без опіки батьків" [2].

Серед вчених-педагогів є і така думка, що "сирітство – це особливий соціальний і духовний стан дітей, який варто сприймати як своєрідне хронічне захворювання, що піддаватиметься лікуванню лише в разі повернення дитини в сім'ю" [3].

Наше дослідження питань виховання дітей і підлітків в загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, засвідчує, що в цих закладах виховання дуже важливою є проблема дитячої психологічної і соціальної комфортності. Більшість вихованців дуже важко адаптуються до умов школи-інтернату. Вони довгий час не відчувають себе захищеними, схильні до афективних вчинків і хвилювань. Це викликано тим, що у дитини руйнуються стереотипи поведінки і необхідні певні зусилля, щоб сприйняти нові норми і правила життя.

Метою статті є обґрунтування можливості конструктивного використання методик реабілітаційної педагогіки в контексті ефективної взаємодії педагогів і вихованців школи-інтернату.

Ми виходимо з того, що головним завданням загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, має бути створення належних умов для психолого-педагогічної і соціальної реабілітації, здійснення відповідної корекції, спрямованої на те, щоб допомогти дитині свідомо орієнтуватися в суспільному житті, бути високоморальною, духовною й інтелектуально розвиненою.

У цьому контексті нагальною є потреба у проектуванні та поетапній соціально-педагогічній реабілітації вихованців шкіл-інтернатів, впровадження реабілітаційних, корекційно-розвивальних технологій, програм життєдіяльності особистості.

Для педагогіки "реабілітація" є перш за все категорією цілепокладання, яка визначає спрямованість виховання на усунення проблем соціалізації особистості. Вона є науковою категорією, що рівноцінна категоріям медичної, психічної та соціальної реабілітації, яка взаємодіє з ними у вирішенні виникаючих проблем і є реабілітацією дітей шкільного віку без проявів фізичних та психічних вад педагогічними засобами.

Основу педагогічної реабілітації складає теорія і практика перевиховання, педагогічна корекція, соціальна та психологічна адаптація.

Провідним принципом педагогічної реабілітації є використання сильних і слабких сторін особистості. Тактикою в цьому напрямі має бути створення ситуації успіху.

Отже, **педагогічна реабілітація** як один з аспектів виховної діяльності – **це система принципів, методів і форм взаємодії вихованців з педагогами, мета якої полягає у відновленні порушених зв'язків і відносин із середовищем життєдіяльності, успішній соціалізації особистості.**

Критеріями ефективності педагогічної реабілітації мають бути позитивні зміни в емоційно-мотиваційній, поведінковій, інтелектуальній і духовній сферах особистості.

Досліджуючи проблеми педагогічної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу в загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, Миколаївської, Херсонської, Кіровоградської, Одеської, Полтавської областей, ми дійшли висновків:

- процес педагогічної взаємодії між вихованцями і педагогами здебільшого асиметричний, нерівнозначний, обмежений тими нормами, якими відзначається її напрям: "від вихователя – до вихованця" – установка педагогів на організацію і порядок як найвищий зміст їх діяльності і існування дітей;
- недостатньо враховуються соціально-психологічні ситуації і цінність середовища у педагогічній взаємодії, що призводить до посилення антигуманних взаємин між членами загальношкільного колективу;
- гострою залишається проблема співвідношення в школі-інтернаті колективних і індивідуальних потреб, гармонії особистості і колективу. Під впливом загальної "колективізації" в школах превалює психологія конформізму;
- взаємини між педагогами і вихованцями різняться за спрямованістю, широтою, стійкістю, інтенсивністю, активністю.

Отримані нами в результаті опитування вихователів, вчителів і вихованців шкіл-інтернатів (опитуванням було охоплено 320 осіб) дані свідчать, що 42% вихователів (53% вчителів) не задоволені взаєминами з вихованцями, 35% вихователів (47% вчителів) вважають, що винні в цьому вихованці, 27% вихователів (30% вчителів) відчувають труднощі у виборі методів взаємодії з вихованцями. Зазначимо, що більшість педагогів шкіл-інтернатів (майже 90%) кращим стилем роботи вважають демократичний, проте на практиці його застосовують лише 37%. При визначенні стилю бралися до уваги: ставлення

педагога до своєї праці, а також самостійність, ініціатива та активність самих вихованців; вибір мовних впливів; співвідношення методів заохочення та покарання; характер дистанції у спілкуванні з вихованцями; психологічна атмосфера у групі під час уроку, самопідготовки та ін.

З огляду на результати проведених досліджень ми дійшли висновків, що, крім соціальних передумов гуманного характеру та стилю взаємин педагогів і вихованців в школі-інтернаті для дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, потрібні ще й педагогічні, передусім, готовність педагогів до розв'язання цих проблем, психологічна й моральна готовність до нових взаємин.

Нами були виділені першорядні фактори, які впливають на гуманізацію взаємин педагогів і вихованців в загальноосвітній школі-інтернаті для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування:

- позитивна установка на взаємодію з вихованцями;
- орієнтація педагогів на вікові, індивідуальні особливості вихованців;
- оптимістичне прогнозування і дотримання педагогічного такту;
- стимулювання "зустрічного" руху вихованців у взаєминах;
- фізичний і психічний стан здоров'я вихованців та педагогів;
- наявність прав і свобод вихованців та педагогів, які розвивають довіру і взаємоповагу, вимогливість одне до одного, зацікавлені стосунки;
- створення комфортних умов взаємодії педагогів з вихованцями.

Конструюючи технологію формування гуманних взаємин між педагогами і вихованцями, ми виходили з теоретичних і практичних досліджень М.О. Бердяєва, Н.К. Крупської, А.С. Ма-каренка, В.О. Сухомлинського, С.Т. Шацького, В.І. Шинкарука, І.Ф. Надольного, Б.С. Кобзаря, О.В. Сухомлинської та ін. Важливими також були питання виховання гуманних взаємин учнів, які отримали висвітлення в психологічних дослідженнях І.Д. Беха, Т.П. Гаврилової, С.В. Бєлової, О.Л. Кононко, М.М. Якобсона, А.В. Петровського, Д.І. Фельдштейна, М.Г. Тайчинова й ін.

Важливо конструювати взаємини між вихованцями і педагогами через створення умов для задоволення базових, психосоціальних потреб вихованців, а саме:

- умови для зберігання і зміцнення здоров'я вихованців ("потреба бути здоровим");
- умови для захищеності кожного, навіть найслабшого вихованця ("потреба в захищеності, безпеці");
- умови для отримання кожним вихованцем соціального статусу в середовищі ровесників ("потреба в повазі, визнанні");
- умови для надання допомоги у пошуках сенсу життя, ціннісної орієнтації ("потреба в сенсі життя");
- умови для навчання прийомам самопізнання, саморегуляції, самоврядування та самовиховання ("потреба в самореалізації");
- умови для розвитку почуттів ("потреба у задоволенні, у насолоді").

Структура педагогічної діяльності, коло завдань педагога мають групуватися навколо базових потреб, життєвих завдань кожного вихованця. Відтак в кожному класі, з кожним вихованцем у педагога будуть налаштовуватися свої особливі стосунки, своя унікальна педагогічна система.

Головним завданням вихованця в контексті гуманізації взаємин між вихованцями і педагогами стає формування мотивів і мотиваційної сфери особистості дитини, тобто її бажання, прагнення, потреби бути соціальною, людяною, моральною, що підкріплюється розумом і почуттями.

А мотиваційну сферу можна і слід виховувати в будь-якій діяльності. Скажімо, для гуманізації взаємин між підлітками і педагогами загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, необхідно врахувати, що провідною для підлітка діяльністю, яка оптимально задовольняє потребу у спілкуванні не тільки з однолітками, а і з дорослими, стає переважно виробнича діяльність, а не навчальна, яка займає більше часу в його житті. А це означає, що дуже важливо створити умови для такої діяльності. Практика функціонування загальноосвітніх шкіл-інтернатів свідчить про певну роботу в цьому напрямі: школи-інтернати мають творчі майстерні, майстерні, в яких підлітки працюють, виконуючи "замов-лення" базових підприємств, підсобні господарства тощо. В той же час намітилася тенденція "тяжіння" загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, до "шкіл-лікнепів", а не до "трудової школи", чи "школи життя" А.С. Ма-каренка. Не слід забувати, що саме праця сприяє формуванню моральних норм поведінки та моральних якостей особистості, проявленню самостійності та утвердженню своєї позиції в колективі, дає можливість проявляти свою соціальну активність.

Важливим аспектом гуманізації взаємин педагогів і вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених

батьківського піклування, є "вміння" жити в колективі. Навчитися "бути, як усі" означає лише першу фазу процесу соціалізації. Справжнє становлення особистості можливе лише тоді, коли вихованець, засвоївши мистецтво жити в колективі, буде залишатись самим собою, індивідуальним, неповторним. Очевидно, що мистецтво "не бути, як усі" набагато складніше й тому важче. Воно потребує усвідомленої, цілеспрямованої роботи над собою. Саме тут і необхідна допомога вихователя. З одного боку, вихованця необхідно інформувати про загальні закони психіки людини та діагностувати його особливості і допомогти йому якомога більше дізнатися про себе. З іншого боку, необхідно створити вихованцю такі умови в класі (школі), щоб він міг випробувати себе в певній справі, ситуації, обраній ролі та домогтися успіху. А в разі невдачі – навчитися вмінню конструктивної рефлексії.

Наступним аспектом гуманізації взаємин є енергозберігаючі педагогічні технології. І у навчанні, і у вихованні педагогічні технології мають бути спрямовані на успішну діяльність вихованців та педагогів.

Ми дійшли висновку, що гуманізація взаємин педагогів і вихованців найбільш ефективно здійснюється тоді, коли культивується діалогічна стратегія взаємодії з

Література

1. Збірник міжнародних правових документів, законодавчих актів і нормативних документів України з питань соціально-правового захисту дітей. – К.: АТ "Видавництво "Столиця", 1998.
2. Кобзар Б.С. Основы формирования гуманных взаимоотношений учащихся школ-интернатов для детей-сирот и детей, оставшихся без опеки родителей, во внеурочной деятельности. – К., 1999.
3. Реабілітаційна педагогіка на рубежі XXI століття: Наук.-метод. зб.: У 2 ч. / Ред. рада: В.М. Доній, Г.М. Несен, І.Г. Єрмаков та ін. – К., 1998.